

CSERNICSKÓ ISTVÁN

„Se felrúgni, se elhagyni”

A magyar nyelv regionális változatai és a kárpátaljai magyarok azonosságtudata

határon túl kisebbségben élő magyarok nyelvi, nyelvhasználati problémáiról, az őket a többségi államok részéről sújtó nyelv- és nemzetiségpolitikai törekvésekről sok helyütt hallhatunk, olvashatunk. Kevesebb szó esik viszont arról, hogyan őrzik ezek a közösségek nyelvüket, milyen szerepet töltenek be nemzetudatuk megtartásában az anyanyelv rétegei, változatai. Az alábbiakban azt érzékel-tetjük, hogyan jelenik meg a változatokban élő anyanyelv a kárpátaljai magyar nemzetrész önmeghatározásában. Forrásként a kárpátaljai magyar közösségben készített 600 mélyinterjút használtunk fel, melyeket 2003 és 2008 között készítettük Kárpátalja valamennyi magyarok lakta települését érintve.

A „Nyelvében él a nemzet” sokat hangoztatott tételének megfelelően a kárpátaljai magyar közösségben a magyar nyelvnek szimbolikus szerep jut a nemzeti hovatartozást meghatározó jegyek között. Az egyik legismertebb kárpátaljai magyar költő, Vári Fábrián László alábbi sorai rendszeresen jelennek meg a helyi civil szervezetek rendezvényein, szavalóversenyeken, de találkozhatunk velük iskolai folyosók plakátjain is: „mert biccen a szó már a száj szögletén [...] // Makacs szánkra fegyelmet izzó jogarral égess, / csak őrizz meg bennünket, édes, / édes anyanyelv” (Illyés Gyula fejfája előtt). Az anyanyelv (más tényezőkkel kiegészülve) nemzeti azonosságtudatot meghatározó szerepe jelenik meg az alábbi interjúrészletekben is.

(1) TM¹: És meg tudod-e azt fogalmazni, hogy mitől magyar a magyar?

AK: Hát elsősorban azt mondanám magyarnak, aki magyarul gondolkozik és magyarul álmodik, tehát az anyanyelv az, ami nap mint nap, amit nap mint nap használ, és úgy beszélget másokkal. Nem tudom másképp megfogalmazni. (37, 170, Mezőgecse, 1981, nő.)

(2) TM: Mitől magyar? Ki számít magyarnak?

AK: Hát az, aki gyerekkorától a magyar, például a magyar nyelvet beszéli. Az a magyar.

TM: Csak ennyi? Elég az, hogy a magyar nyelvet beszélje, vagy kell lenni még másnak is?

1 TM = terepmunkás, AK = adatközlő. A beszélgetésekből vett idézeteket szerkesztés nélkül közöljük. Az interjúrészlet végén zárójelben a beszélgetés azonosító száma található, majd a település, ahol a felvétel készült, végül az adatközlő születési éve és neme.

AK: Nem az, hogy beszélje, mer én beszélem mondjuk az ukránt valamilyen szintig, akkor se..., még ha perfekt tudnám beszélni, akkor se tudok ukrán lenni. Szóval az benne van az ember vérébe, hogy az a ny... az az anyanyelvem, amilyen az én nyelvem, az a magyar, magyar vagyok. Ilyen nyelven álmodok, vagy nem tudom. Szerintem attól magyar valaki. (D08, Mezővári, 1982, nő.)

A magyar nyelv identitásformáló funkciója azonban nem csak az erős nemzettudattal rendelkező, magyar nyelvi környezetben élőknel áll fenn. Gyertyánligeti adatközlőnk olyan közösségben él, melyet az előrehaladott nyelvcsere jellemez, ám fontosnak tartja, hogy átadja a magyar nyelvet a legfiatalabb generációnak: a nyelvileg vegyes családban felnövő unokáinak.

(3) AK: A beszédet azt nem hagytuk el, a családban az megvan a magyar beszéd. Az unokáimat is tanítottam magyarul. Én ezt ki is kötöttem: „Ha jöttök, nem bánom, de nékem beszélni kell tudjatok magyarul!” Mind a négy unokám tud magyarul, és igyekszek is arra, hogy... Már a menyem is azért sokat ért, majdnem mindent, lehet mondani. De beszélni nem nagyon beszél. (391, Gyertyánliget, 1943, nő.)

Azonban a helyi nyelvhasználat jellegzetességei néha stigmaként tapad(hat)nak a beszélőre. A külső csoportokkal szemben a nemzeti azonosságtudatot erősítő, meghatározó jegy így válhat bélyeggé a tágabb „saját” csoporton belül.

(4) TM: És használnak a faluban élők olyan szavakat magyar beszédükben, mint paszpört, bulocska?

AK: Hát ez a baj! Ez a baj! Rögtön megismernek bennünket, ha elmegyünk valahova, mondjuk, ha... Vagy ezeket a gyermekeket is, ha elmennek, és akkor elkezdnek magyarul beszélni, úgyhogy nekünk má szprávka van, valóba, paszpört meg medpunkra megyünk meg bulocska meg meg ilyenek, hát persze. (D05, Visk, 1936, nő.)

(5) AK: És általában olyan tájszavak, amit mi ugyan magyarnak érzünk, de azt átvettük a szomszédos nyelvből, mondjuk az oroszból vagy az ukránból. És annyira beleolvadt a környezetünkbe, saját nyelvünkbe, hogy mi magyarnak valljuk, elvesztette idegen ízét, de azt már csak akkor vesszük észre, mikor kiejtjük egy olyan társaságba, és akkor néznek ránk, mint a moziba, hogy ez milyen szó. (253, Beregszász, 1967, nő.)

Különösen fájó, amikor ezt a bélyeget a nemzetársak sütik az emberre. Ezért sokan, akik azonos nyelvi környezetben, de otthonuktól távol járnak, a hazulról hozott nyelvhasználati jegyeket gyakran igyekeznek elrejtteni, hogy elfedjék másságukat.

(6) AK: Vannak még helyi sajátosságok is, de most konkrétan nem jut eszembe. De, de lehet, hogy még olyan is van, hogy, hogy ukrán szóból jött, és azt használják. Igen, sőt van, igen.

TM: Például?

AK: Például a... Hát érdekes, mert én is így használtam régen, az atléta helyett a májkát mondanak.

TM: Uhu. Meg például ilyesmit használsz-e a beszédedben, hogy paszport?

AK: Igen.

TM: Bulocska?

AK: Igen, igen, igen. Én nem használom, de Csepében ez jellegzetes.

TM: És te miért nem használod?

AK: Mert ő mióta, tehát amióta Magyarországon tanulok, megtanultam a helyes beszédet, és így.

TM: Uhu.

AM: Leszoktam erről.

TM: És itthon sem használod ezeket? Tehát ha, ha Csepében vagy, akkor sem szoktál ilyeneket használni?

AM: Ha több időt töltök, akkor igen.

TM: Uhu. És Magyarországon igyekszed kerülni, tehát ezeket tudatosan odafigyelsz arra, hogy ne mondj ilyet?

AM: Érdekes, mert a, ha már Magyarországon vagyok, akkor ez így kiesik a szókincsemből, és automatikusan nem használom ezeket. (D75, Csepe, 1984, nő.)

A helyi nyelvváltozatok tehát a lokális, regionális identitás jelzését, a szűk közösséggel szembeni szolidaritást szolgál(hat)ják elsősorban a kettősnyelvű beszélők számára; a magyarországi magyarokkal való érintkezés során viszont nem a helyi (települési) vagy regionális (kárpátaljai) identitás kimutatása, hanem az összetartozás, az alkalmazkodás kifejezése kerülhet előtérbe azzal, hogy a nyelvhasználó igyekszik nyelvi jellemzőit a magyarországi beszédpartneréhez igazítani. Ám a rejtezködés, a stigma elfedése nem mindig jár sikerrel.

(7) AK: És, öö, van nekem egy salánki barátom, aki igyekszik, üm, próbál irodalmi nyelven beszélni, hogyha találkozik magyarországi magyarokkal. És akkor, tudod, az ember annyira nem tud vigyázni, mikor így közbe, és akkor el-elroncsa. (322, Csetfalva, 1960, férfi.)

Bizonyos körülmények között viszont nem az azonos nyelvűekkel való összetartozás kifejezése a fontos, hanem a regionális azonosságtudat előtérbe helyezése. A helyi nyelvváltozatok nem ritkán így válnak az önmeghatározást fémjelző értéké, büszkeség forrásává, a magyarországi magyarokkal szembeni regionális, *kárpátaljai magyar* identitás jegyév.

(8) AK: A legtisztább magyar nyelv ez.

TM: Amit mi beszélünk?

AK: Igen. Amit mi beszélünk. A legtisztább magyar. Mer azok is hány fajta izé, szóval ahány rajon vagy ahány megye, mit tudom én, hogy mán mindenféle másképp beszélnek.

TM: Aha. Ez itt Magyarországon tetszik mondani? Vagy hol?

AK: Igen a magyarokat, a magyarokat, há persze. Amikor Mohácsra megérkeztem, az egyik tírják vót, a másik ez, a harmadik az. Tiszta magyarul mikor én hozzáfogtam ott beszélni, hát... Különben én úgy gondoltam, hogy na talán ez, ez a legizébb...

TM: A legszebb?

AK: A legtisztább. (57, Mezőkaszony, 1925, férfi.)

(9) AK: A tájszavak, a tájszavak, ami itt, itt lényeges, amit a magyarországi környezet esetleg nem ismer. Mit is, hát például ezek nem tájszavak, mondjuk az, hogy kattogó, most ez jutott hirtelen az eszembe, de tudom, hogy mikor kimondtam, hogy kattogó, ott mindenki a hasát fogta, kattogó, hogy az egy lábbeli. Meg hogy rétoja, az egy létra lenne. Meg kasitap meg, mit tudom én, tyúkültető kosár meg ilyenek. Szóval a tájszavak. Ezek, ezek, de tényleg, mondjuk, a tájszavakat én nagyon fontosnak tartom, ugyanis ezzel bizonyítjuk a gyökereinket, hogy honnan is jöttünk. Miért, hát valamikor csak az elődeink beszéltek így, és nekünk ezt tudni kell, ismernünk kell, és tapasztaljuk azt is, hogy a fejlett, vagyis magyarországi vetélkedőkön is, divatos vetélkedőkön igenis rákérdeznek a tájszavakra, és igenis nem tudják a magyarországi magyarok, ami nekünk evidens. Ez és ez, és nem tudják, és eszembe jutott egy példa, hogy a lajbit nem tudta, és nekünk ez természetes. (249, Halábor, 1972, nő.)

Nemcsak azzal fejezhetjük ki egyező vagy különböző identitásunkat, melyik nyelven szólalunk meg (ez esetben nemzeti identitásunkat mutatjuk ki), hanem azzal is, melyik nyelvváltozatot választjuk, milyen nyelvi jegyeket használunk. Ha valaki olyan családban nő fel, olyan településen szocializálódik, ahol általános valamilyen nyelvjárás használata, természetes, hogy szereteteivel, barátaival, ismerőseivel beszélve ő is használja ezeket a változatokat. Ezzel jelzi, hogy közéjük tartozik, szolidáris velük. Amennyiben a köznyelvi változatokat részesíti előnyben szűk családi vagy baráti körben, könnyen előfordulhat, hogy affektálónak tartják, kiközösítik, megszégyenítik. A nemzeti és regionális (azaz kárpátaljai) identitás szimbóluma mellett a helyi nyelvváltozat így válik a lokális (települési) azonosságtudatnak a kifejezője is. A szülőfalu nyelvjárásának használata összeköti a település lakóit, bizonyos együvé tartozást fejez ki. A családon, szűk csoporton belül a helyi nyelvhasználati jegyek természetesek. A csoporton kívüliekkel más, formálisabb változatot használnak.

(10) AK: És egyre gyakrabban mondják azt, noha mindig azt mondják, hogy hát úriasan beszél, aki szépen beszél, vagy parasztosan beszél, aki használja a tájszót. De mondjuk szerintem már egyre jobban el van fogadva ez is, az is. Természetes, hogy az iskolába arra törekszünk, hogy a gyerekek az órán szépen beszéljenek, de én magam is úgy vagyok vele, hogy ha találkozok egy falumbeli idős bácsival vagy nénivel, és elkezdek vele beszélgetni, akkor én is a halábori tájszólást mondom, hogy leereszkedek a szintjükre. Tehát úgy beszélek, ahogy... És, és nem okoz nekem gondot, és nem érzem, hogy ez valami, hogy ezt szégyellem,

hanem az órán szépen, irodalmi nyelven adom elő. Úgy kérem, a gyereket kijavítom a a helytelen kiejtését, de ha egy idős bácsi... Tehát az ember egyik pillanatról a másikra... Vagy nem is kell szerintem. Se felrúgni, se elhagyni, se semmi. (242, Halábor, 1952, nő.)

Közel 600 irányított beszélgetés anyagának elemzése után állíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyar közösségben az anyanyelv a nemzeti azonosságtudatot meghatározó, azt fémjelző szimbólum. Emellett a magyar nyelvnek a regionális (kárpátaljai) és a lokális (települési) identitás kifejezésében is alapvető szerepe van. Ugyanakkor a regionális nyelvhasználat sajátosságai stigmává válhatnak a magyarországi beszélők között.

A kárpátaljai magyar közösségben tehát az anyanyelv és annak változatai a sokrétű azonosságtudat egyik kiemelt jelképeként jelennek meg. Amiből számomra egyértelműen az következik: ha valaki a magyar nyelv jövőjéért akart tenni Kárpátalján, akkor annak elsősorban a helyi nyelvváltozatokért kell tennie.

